

Klima László

A MAGYAR SZÓKÉSZLET FINNUGOR ELEMELI ÉS AZ ŐSTÖRTÉNET

Jelen tanulmányom első változatát a Benkő Loránd 70. születésnapja tiszteletére 1991-ben megjelenő emlékkönyvbe írtam. A cikkben tárgyalt adatok és a belőlük levonható következtetések azonban nemcsak a magyar nyelv, hanem minden uráli nyelv kutatója számára érdekesek és hasznosak lehetnek, ezért szeretném, ha az első változathoz képest némileg kibővített cikk a kutatók minél nagyobb körének állna rendelkezésére, és jó kiindulási alapot nyújtana hasonló témájú munkáikhoz.

1990-ben kétszer is foglalkoztam az uráli őshazával, először a *Specimina Sibirica III.* kötetében megjelent tanulmányomban, majd a Finnugor Kongresszuson tartott előadásomban (*Die Urheimat als historischer Begriff. Specimina Sibirica III.* Pécs 1990. 105–111; *Osnovy kritiki teorij ural'skoj prarodiny. CIFU 7/6.* Debrecen 1990. 58–64), az akkor leírtakból, illetve ott elmondottakból kiemelem azokat a gondolatokat, amelyek jelen dolgozatom kiindulási alapját képezik.

Az uráli alapnyelvet beszélő népesség területét az uráliak nyelvi őshazájának nevezhetjük. Ennek területe a külső és belső viszonyok időnkénti változása miatt nem feltétlenül volt állandó. Az uráli őshazában élő emberi közösségek, csoportok egymáshoz viszonyított területi elhelyezkedése sem

volt szükségszerűen állandó, mivel az egyes csoportok számára a fejlődés csak külső kommunikáció révén volt biztosított, annak módja pedig az őskőkorban és a középső kőkorban a más közösségekkel való kapcsolattartás, az esetenkénti lakóhelyváltoztatás lehetett.

Arra gondoltam, hogy az uráli (majd az alapnyelv osztódása után finnugor, szamojéd, finn-permi stb.) őshazán belüli kapcsolatokról esetleg a nyelvi forrásokból is szerezhetnénk információkat. Ennek érdekében első lépésként egy viszonylag csekély adathalmazt választottam ki vizsgálatom tárgyául: A Magyar Szókészlet Finnugor Elemei című szótár anyagát dolgoztam föl. Ennek megfelelően azt vártam, hogy eredményeim a magyar nyelv kialakulásának körülményeiről, a majdan magyarul beszélő népesség őshazán belüli kapcsolatairól nyújthatnak felvilágosítást, de kiderült, hogy ennél tágabb körben, a többi uráli nyelv egymás közti viszonyairól is nyerhetünk adatokat az elkészített táblázatokból.

A szótár anyagából már készült egy statisztikai feldolgozás (Csúcs Sándor, A magyar szókészlet finnugor elemeinek statisztikája. NyK 84. 1982. 258–263), amely azonban más célokból készült, és remélem, hogy a következő oldalakat olvasva mindenki meggyőződik róla, hogy az én munkám sem volt hiábavaló.

A feldolgozás módszereiről: a szótárban lévő összes etimológiát figyelembe vettem, amely több, mint a szócikkek száma, mivel jónéhány esetben találunk olyan magyar szavakat, amelyeknél két- vagy háromféle uráli eredeztetés is szóba jöhet. Ilyen esetekben általában az egyik, de nem ritkán az összes etimológiát a szótár szerzői bizonytalanként közlik. Bizonytalanként jelölt etimológiák természetesen akkor is előfordulnak, ha az adott szónak csak egy uráli eredeztetése van. Tekintettel arra, hogy a vitatható etimológiák egy része bizonyosan téves, ezért minden általam fölállított csoport esetében külön megadom ezen etimológiák számát. A nyelvjárási eltéréseket statisztikámban nem tüntettem fel, tehát ha valamely magyar szónak például öt-hat vogul nyelvjárásban is van megfelelője, akkor azt úgy tekintettem, hogy

az adott szónak *van* vogul megfelelője, és ez a statisztikámban úgy szerepel, mint *egy* vogul megfelelés. Mivel az adatok csoportosítása során kitént, hogy a dolgozatomban szempontjából értékelhető adatok a magyar és a többi finnugor nyelv kapcsolataiban lehettek fel, ezért a szamojéd nyelveket külön nem szerepeltettem, a szamojéd etimológiákat egy közös csoportba soroltam.

Következzenek most már az adatok: az összes figyelembe vett etimológia száma 660, ezekben

a vogul előfordul	379 esetben	319 bizonyos + 60 vitatható megfeleléssel
az osztják	348 esetben	287+61
a zürjén	277 esetben	221+56
a votják	250 esetben	199+51
a cseremisiz	187 esetben	153+34
a mordvin	186 esetben	156+30
a finn	263 esetben	212+51
az észti	199 esetben	160+39
a lapp	205 esetben	173+32
a kisebb balti-finn nyelvek (vót, vepsze, inkeri, karjalai, lív, lúd, aunoszi) együtt	54 esetben	40+14
a szamojéd nyelvek	165 esetben	142+23

Következő lépésként azt próbáltam megállapítani, hogyan oszlanak meg a szótár által közölt etimológiák az uráli nyelvcsalád ismert belső csoportjai között. A szavakat tehát aszerint osztottam be, hogy rendelkeznek-e obi-ugor, permi, cseremisiz vagy mordvin, balti-finn, illetve szamojéd megfeleléssel. A cseremisiz és a mordvin megfeleléseket egy csoportba soroltam, de ezt a csoportot a két nyelv ismert nagy távolsága miatt (ld. Bereczki Gábor és mások idevonatkozó kutatásai) nem nevezhetem volgai csoportnak. Az adatok értékelése majd megmutatja, hogy a két nyelv különállása ezzel a statisztikai elemzéssel is tetten érhető volt.

Ily módon az uráli etimológiával rendelkező magyar szavakat 33 csoportba tudtam besorolni.

Elsőként a finnugor csoportokat írom:

obi-ugor+permi+(cseremisiz+mordvin)+balti-finn megfelelése van	55 magyar szónak	(46+9)
obi-ugor+permi+(cs.+md)	15	(9+6)
obi-ugor+permi+balti-finn	21	(17+4)
obi-ugor+(cs.+md.)+balti-finn	23	(20+3)
permi+(cs.+md.)+balti-finn	23	(18+5)
(cs.+md.)+balti-finn	21	(14+7)
obi-ugor+permi	34	(28+6)
obi-ugor+balti-finn	26	(20+6)
permi+balti-finn	13	(7+6)
permi+(cs.+md.)	13	(9+4)
obi-ugor+(cs.+md.)	12	(11+1)
obi-ugor	149	(112+37)
permi	42	(20+22)
cseremisiz	8	(5+3)
mordvin	7	(2+5)
balti-finn	34	(10+24)

Az uráli csoportok:

obi-ugor+permi+(cs.+md.)+ balti-finn+szamojéd megfelelése van	49 magyar szónak	(mind biztos)
obi-ugor+permi+balti-finn+szamojéd	13	(mind biztos)
obi-ugor+permi+(cs.+md.)+szamojéd	4	(mind biztos)
obi-ugor+(cs.+md.)+balti-finn+szamojéd	13	(mind biztos)

permi+(cs.+md.)+balti- finn+szamojéd	12	(8+4)
obi-ugor+permi+ szamojéd	10	(7+3)
obi-ugor+(cs.+md.)+ szamojéd	6	(4+2)
obi-ugor+balti-finn+ szamojéd	6	(5+1)
permi+(cs.+md.)+ szamojéd	3	(mind biztos)
permi+balti-finn+ szamojéd	4	(mind biztos)
(cs.+md.)+balti-finn+ szamojéd	9	(5+4)
obi-ugor+szamojéd	18	(15+3)
permi+szamojéd	3	(2+1)
balti-finn+szamojéd	3	(2+1)
szamojéd	12	(1+11)

Az adatok első csoportja, a nyelvenkénti összes megfelelések száma már figyelmeztet a magyar-permi kapcsolatok jelentőségére: a zürjén és a votják megfelelések száma nagyjából azonos szinten van a finn megfelelésekkel (277, 250, ill. 263). Emellett érdemes fölfigyelnünk a lapp etimológiák magas számára (205), valamint a cseremisiz és a mordvin etimológiáknak a magyar-permi-finn csoporttól való lemáradására, de ugyanakkor egymáshoz közeli számukra (187, ill. 186).

A csoportokra osztott adatok első áttekintése megmutatja, hogy az etimológiák száma — egyes kiugró és éppen ezért külön következtetéseket megengedő kivételektől eltekintve — nagyon egyenletesen oszlik meg a különböző csoportok között. Például, ha együtt nézzük azt a négy adatsort, amelyek közös jellemzője, hogy a magyar szavak megfelelései három finnugor alcsoportban is megtalálhatók (obi-ugor+permi+/cs.+md./, obi-ugor+permi+balti-finn, obi-ugor+/cs.+md./+balti-finn, permi+/cs.+md./+balti-finn), akkor láthatjuk, hogy az idetartozó etimológiák száma nem mutat jelentős

eltéréseket, 15 és 23 között van. Nagyon kicsi a szóródás azok között a csoportok között is, amelyek közös jellemzője, hogy a magyar szavak megfelelői két finnugor alcsoportban találhatóak meg: /cs.+md./+balti-finn, permi+balti-finn, permi+/cs.+md./, obi-ugor+/cs.+md./.

Az ide sorolható etimológiák száma 21 és 12 között van. Ebből az együttesből kivettem az obi-ugor+permi és az obi-ugor+balti-finn csoportot. Magas előfordulási számuk miatt (34, ill. 26) őket külön kell tárgyalni.

A fenti csoportokba sorolt szavakat hiányos etimológiájúknak nevezhetjük. Viszonylag széles elterjedtségük arra utalhat, hogy valamikor az egész finnugor nyelvcsaládban ismertek voltak. Ezen szavak csekély szóródása az elemzés során felállított csoportok között pedig azt mutatja, hogy a közös eredetű szavak eltűnése, kihalása az egyes finnugor nyelvekből az idők folyamán egyenletes tempójú volt. Ez a felismerés adataink értékelhetősége szempontjából igen fontos tény, igazolja ugyanis azt, hogy a kiugróan eltérő adatok nem a véletlen művei, azok mögött valós nyelvi, történelmi folyamatokat sejtethetünk. A két eltérő csoportra, az obi-ugor+permire és az obi-ugor+balti-finnre már az előbb utaltam. Emlékeztetőül: a hozzájuk tartozó magyar szavak száma 34, illetve 26. Ezt a két számadatot kétfelől kísérrelhetjük meg magyarázni. Egyrészt feltehetjük, hogy ezek a szavak is valamikor az egész finnugor nyelvcsaládra kiterjedtek. Lehetőséges. Azonban ebben az esetben figyelembe kell vennünk azt, amit a véletlen kiszűrhetőségéről írtam, tehát arra kell gondolnunk, hogy ugor-permi és ugor–balti-finn viszonylatban a finnugor nyelvcsaládon belül valamikor az átlag feletti intenzitású kapcsolatok voltak, és ezek a kapcsolatok eredményezték ezen közös szavak átlag feletti fennmaradását. Másik magyarázatként kínálkozik, hogy ezek a szavak (nem feltétlenül mind, de jelentős részük) eleve nem terjedtek ki az egész finnugor közösségre, vagy ha megszületésük után egy darabig ki is terjedtek, nem váltak általános használatúvá, tehát már eredendően az egységen belüli részek külön fejlődésének, egyedi kapcsolattartásának emlékei. Én ezt a ma-

gyarázatot tartom valószínűbbnek. Ebben egyrészt megerősítenek azok az újabb családfa ábrázolások, amelyek a különböző alapnyelvi szinteken már több alapnyelvi változat létezésével számolnak (Hajdú Péter, *Die uralischen Sprachen*. Hajdú Péter-Domokos Péter, *Die uralischen Sprachen und Literaturen/I*. Bp. 1987. 313), másrészt megerősítenek a most következő szócsoporthoz adatai. Ebbe a csoportba azon magyar szavak tartoznak, amelyek közös jellemzője, hogy megfeleléseik csak egy finnugor alcsoportban, illetve nyelvben találhatók meg. Ilyen szűk körre kiterjedő szavaknak önmagában már a létezése is azt bizonyítja, hogy a finnugor egységen belüli kapcsolatrendszer szerteágazó volt, a főáramlatokból és az egyedi kapcsolatok együtteséből állt össze. Ebben az adategyüttesben a magyar–obi–ugor kapcsolatok erősségén nincs mit csodálkoznunk, egyéb ismereteink alapján ez természetes. Utána következik a többihez képest igen sok megfeleléssel a permi csoport (42), és a balti-finn csoport (34). Ez a két szám hajszálra úgy aránylik egymáshoz, mint az előző együttes (amelyben a két alcsoportra kiterjedő etimológiák szerepelnek) két kiugróan magas számú csoportjának — az obi-ugor+permi és az obi-ugor+balti-finn csoportnak az adatai (34, ill. 26). Az előbbi esetben, ha összeadjuk a permi és a balti-finn csoportnak a számait, összegüket 100%-nak vesszük, akkor a megoszlás 55,26%–44,73% a permi etimológiák javára. Az utóbbi esetben, összeadva az obi-ugor+permi és az obi-ugor+balti-finn csoportnak a számait, összegüket 100%-nak véve, a megoszlás 56,6%–43,4% az obi-ugor–permi csoport javára.

A fentiekből kézenfekvő a következtetés, hogy a magyar nyelv permi és balti-finn kapcsolatai még az ugor korból erednek, és az obi-ugor–magyar szétválás után talán még kismértékben növekvő intenzitással is folytatódtak. Itt kell figyelmeztetni azonban arra, hogy egy ilyen statisztikai elemzés nem ad felvilágosítást a kapcsolatok intenzitásának térbeli vagy időbeli eredetéről. A nyelvi kapcsolatok erőssége eredhet a különböző nyelveket beszélő népelemek rövid idejű területi közelségéből, ha gazdasági–kulturális kapcsola-

taik nagyon erősek, de eredhet hosszan tartó egymás mellett élésből is, lazább kapcsolatokat feltételezve. Sőt általában véve nyelvi adataink arról sem adnak felvilágosítást, hogy milyen lehetett az átmenet az egyes nyelvi szintek (pl. finnugor alapnyelv – ugor alapnyelv) között. Ha az átmenet fokozatos volt, ami felettebb valószínű, akkor beszélhetünk ezeknek a nyelvi szinteknek az átmeneti egyidejűségéről is. Mindezekről és a kronológiáról általában uráli eredetű szavaink további jelentéstani elemzése is adhatna felvilágosítást.

Visszatérve a szóképzleti statisztikákhoz, még a finnugor csoportokon belül érdemes néhány jelenségre föl hívni a figyelmet. Az obi-ugor+balti-finn (26) és a balti-finn csoporton belül ugyanolyan arányú a lapp megfeleléssel rendelkező és az azok nélküli etimológiák száma. Az előbbi esetben: obi-ugor+balti-finn (lapp nélkül) 18, obi-ugor+lapp 8. Az utóbbi esetben balti-finn (lapp nélkül) 22, lapp 12. Az arány mindkét esetben kb. 2:1. Az is figyelemre méltó, hogy a lapp megfelelések önmagukban is nagyobb számúak, mint a cseremisiz és a mordvin megfelelések (8, ill. 7). Az a tény pedig, hogy magyar-volgai csoportot nem lehetett felállítani, tehát nincs magyar-cseremisiz+mordvin etimológia, csak magyar-cseremisiz és magyar-mordvin, fényesen bizonyítja ezen nyelvek ősi csoportba nem tartozását, önállóságát.

A fenti adatokat összegezve megállapíthatjuk, hogy a finnugor csoport belső viszonyaira vonatkozó ismereteink egy része ezzel a statisztikai módszerrel is igazolható. Az is láthatóvá vált, hogy a finnugor csoporton belül az egyes nyelvek nemcsak rokonságuk szerint csoportosíthatók. Világos belső kronológia állapítható meg ugyanis az egyes nyelvek alapnyelvből való kiválását illetően. Ennek alapján beszélhetünk korai és kései kiválású nyelvekről. Az alapnyelvtől korán elkülönülő nyelvekhez sorolható a lapp, a cseremisiz, a mordvin és a magyar, ezzel szemben későn váltak el egymástól a finn, az észti és a kisebb balti-finn nyelvek, a zürjén és a votják, valamint a vogul és az osztják.

A lapp nyelv legkorábbi kiválását bizonyítja, hogy a magyar szavak obi-ugor+balti-finn etimológiával rendelkező

csoportján belül jól elkülönül az obi-ugor+lapp csoport, tehát a még egységes ugor alapnyelv kapcsolatban állt külön a lapp nyelvvel és egy olyan balti-finn nyelvcsoporthal, amelybe a lapp már nem tartozott bele. A lapp nyelvvel fennálló kapcsolatát az ugor csoportból később kiváló magyar nyelv tovább őrizte, de nem fokozta.

Azon magyar szavak csoportjából, amelyeknek obi-ugor+(cseremisiz+mordvin) etimológiáik vannak, nem különíthető el cseremisiz és mordvin réteg, a szavak között olyanok is előfordulnak, amelyeknek egyaránt van cseremisiz és mordvin megfelelése is. Ezért olyan feltűnő, hogy nincs egyetlen magyar szó sem közös cseremisiz+mordvin etimológiával, hanem csak cseremisiz vagy csak mordvin etimológiával. Ez azt mutatja, hogy a magyar, a cseremisiz és a mordvin nyelvek kiválása körülbelül egy időben játszódott, de talán a magyar minimális késésével.

Ezt a sorrendet összehasonlíthatjuk a családfa ábrázolások kiválási sorrendjével. A családfa ábra sajnos nem alkalmas az egyes nyelvek közti viszonyrendszer teljes jelzésére, de a nyelvek kiválási sorrendjének ábrázolására igen. A legkorábbi családfa modellek nem törekedtek az egyes nyelvek kiválási sorrendjének meghatározására (Budenz, Otto Donner). Setälä családfája viszont már próbál ilyesmit érzékelteni, mivel a finn-volgai alapnyelvből egyszerre származtatja le a mordvint és a cseremisizt, valamint a közelében, tehát nagyjából azzal egy időben, de az ábra logikájából következően kicsit később, a lappot. Ezen három nyelv és a magyar nyelv kiválásának egymáshoz való időbeli viszonyáról az ábra nem árul el semmit. Később Kettunen a családfáján abszolút időrendet is feltüntet. Ebből megállapítható, hogy az ugor ág kiválását korábbira teszi, mint a mordvin és a cseremisiz kiválását, a lapp nyelv önállóságát pedig igen későre datálja. Lényegében ugyanez a datálás található Hajdú Péter egy korai családfa ábráján is (Hajdú Péter, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Bp. 1966. 14).

A 80-as évektől megjelenő családfák azonban már közel állnak ahhoz az elképzeléshez, amelyet a magyar nyelv

finnugor elemeinek szóképzési elemzése sugall. Korhonen 1980-ban egy időre teszi (i.e. 1000) az óslapp kialakulását és az ugor alapnyelv bomlását, és ennél valamivel korábbra (i.e. 1500–1000) a cseremisiz és a mordvin kiválását. Hajdú Péter 1987-ben publikált családfája pedig már egy időbe helyezi a mordvin, a cseremisiz és a magyar nyelv kiválását, de korábbi ábrájához hasonlóan a lappot ezeknél a nyelveknél későbbi kialakulásának jelöli (Hajdú Péter 1987. i.m. 313). Ugyanezt látjuk Helimszkij 1982-es családfa ábráján is, abszolút kronológiát ő sem ad, miként Hajdú Péter sem adott 1987-ben, de a rajz logikája azt sugallja, hogy a magyar, a mordvin és a cseremisiz egy időben kialakult nyelvek, és a lapp szerinte is ezeknél később önállósult. (Az összes ábra megtalálható: Szij Enikő, Finnugor hol-mi I. Bp. 1990. 21–45.)

A fentiekből látható, hogy az általam felállított kiválási sorrend Korhonen kronológiájához áll legközelebb, azzal a különbséggel, hogy szerintem a lapp nyelv az ugor szétválás előtt már önállósulhatott. Hajdú Péter és Helimszkij ábrája is csak a lapp nyelv kiválásának datálásában tér el az általam javasolt sorrendtől. Mivel ők Korhonnennél is későbbre teszik a lapp nyelv kiválását, ezért elméleteink között csak annyival nagyobb a távolság, mint az én elméletem és Korhonené között, amennyivel ők későbbre datálják a lapp nyelv különválását.

A lapp nyelv kialakulásának és a lapp nép őstörténetének óriási szakirodalma van. Nem gondolom azt, hogy ezekben a rendkívül szerteágazó és összetett kérdésekben most és itt én lennék illetékes dönteni, csak emlékeztetni szeretnék rá, hogy a szakirodalomban már történt kísérlet a lapp nyelv és egyes távoli uráli nyelvek közti különleges kapcsolat bizonyítására az etimológiák kiugróan nagy számára hivatkozva. Yrjö Henrik Toivonen 1950-ben megjelent Protolapin ongelmasta c. tanulmányára gondolok, amelyben a szerző 18 lapp-szamojéd+obi-ugor, 30 lapp-obi-ugor és 45 lapp-szamojéd etimológiát sorolt fel (Protolapin ongelmasta, Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1949. Helsinki 1950. 167–180). Adataiból Toivonen arra következtetett, hogy a protolappok

szamojéd nyelven beszéltek, később ugor hatás érte őket, és csak ezek után kerültek balti-finn nyelvi közegbe. Az adatok súlyát mérlegelve ez túl merész feltételezés, nem fogadta el a szakma sem, de véleményem szerint adatai lapp oldalról támasztják alá azt az elképzelést, amely a magyar szókészlet finnugor elemeinek statisztikájából is kibontakozik, hogy a lapp lehetett a legkorábban önállósult finnugor nyelv.

Áttérve az uráli etimológiákra, látható az adatok egyenletes megoszlása, de az előfordulások alacsonyabb szintjén. Azon magyar szavak száma, amelyek megfelelései négy alcsoportban található meg (obi-ugor+permi+balti-finn+szamojéd, obi-ugor+permi+/cs.+md./+szamojéd, obi-ugor+/cs.+md./+balti-finn+szamojéd, permi+/cs.+md./+balti-finn+szamojéd) 13 és 4 között van. Azon magyar szavak száma pedig, amelyek megfelelései három alcsoportban található meg (obi-ugor+permi+szamojéd, obi-ugor+/cs.+md./+szamojéd, obi-ugor+balti-finn+szamojéd, permi+/cs.+md./+szamojéd, permi+balti-finn+szamojéd, /cs.+md./+balti-finn+szamojéd) 10 és 3 között van. Az uráli csoportok közül csak egy ugrik ki átlag feletti számával. Abból az együttesből, amelyben a magyar szavak két alcsoport szavaival közösek, a kis számú permi+szamojéd (3) és balti-finn+szamojéd (3) megfeleléshez képest kiugró az obi-ugor+szamojéd megfelelések száma (18). A csak szamojéd megfeleléssel rendelkező magyar szavak száma pedig 12. Ez a két adat igazolja azt az uralisztika több ágában (antropológia, nyelvészet, régészet) vallott elképzelést, hogy a finnugor nyelvek és népek közül az ugorok állnak legközelebb a szamojédokhoz.

Statisztikám a nyelvi adatok egy részét elemezte a számba jöhető egyik forrás segítségével. A munka tovább folytatható újabb források — például az Urali Etimológiai Szótár — bevonásával, valamint kiterjeszhető más nyelvekre is, hiszen jelen munkám főleg a magyar nyelv szempontjából elemezte az adatokat. Adataim azonban máris összevethetők a szakirodalomban szereplő hasonló adatokkal. (A már hivatkozott Toivonen munkán fölül is.) A volgai nyelvek kapcsolatainak jellemzésére Bereczki Gábor használta föl először

azokat az etimológiákat, amelyek csak két finnugor nyelv vagy alcsoport között állnak fenn. Számításai szerint a cseremiszmordvin etimológiák száma 19, a mordvin-finn 110–115 (Bereczki Gábor, *Suščestvovala li pravolžskaja obščnost' finno-ugrov?* ALH T. 24. Bp. 1974. 81–85), a cseremiszmordvin-permi 56 (Bereczki Gábor, *Permi-cseremiszmordvin lexikális kölcsönzések.* NyK 79. Bp. 1977. 57–77).

Ezekhez az adatokhoz viszonyítva jobban meg tudjuk ítélni a magyar-permi és a magyar-balti-finn kapcsolatok mértékét is. De az ítéletalkotáshoz ajánlatos újra elővenni a magyar és a permi nyelvek kapcsolatait már korábban tárgyalt tanulmányokat is (Rédei Károly, *Vannak-e az előmagyar-permi érintkezésnek nyelvi nyomai?* NyK 66. Bp. 1964. 253–261)...

Irodalom

Bereczki Gábor, *Suščestvovala li pravolžskaja obščnost' finno-ugrov?* ALH T. 24. Bp. 1974. 81–85.

Bereczki Gábor, *Permi-cseremiszmordvin lexikális kölcsönzések.* NyK 79. Bp. 1977. 57–77.

Csúcs Sándor, *A magyar szókészlet finnugor elemeinek statisztikája.* NyK 84. 1982. 258–263.

Hajdú Péter, *Bevezetés az uráli nyelvtudományba.* Bp. 1966.

Hajdú Péter-Domokos Péter, *Die uralischen Sprachen und Literaturen/I.* Bp. 1987.

Klima László: *Die Urheimat als historischer Begriff. Specimina Sibirica III.* Pécs 1990. 105–111.

Klima László: *Osnovy kritiki teorij ural'skoj prarodiny.* CIFU 7/6. Debrecen 1990. 58–64.

Szj Enikő, *Finnugor hol-mi I.* Bp. 1990.

Rédei Károly, *Vannak-e az előmagyar-permi érintkezésnek nyelvi nyomai?* NyK 66. Bp. 1964. 253–261.

Toivonen, Y. H., *Protolapin ongelmasta, Tiedeakatemia esitel-mät ja pöytäkirjat 1949.* Helsinki 1950. 167–180.